

Νεολιθικά υφαντικά εργαλεία από το σπήλαιο του Σαρακηνού: Μια πρώτη αξιολόγηση

Το ύφασμα, ως αγαθό, συνδέεται με μία από τις βασικές ανάγκες του ανθρώπου, την ένδυση. Η παραγωγή του, από τη δημιουργία της κλωστής μέχρι το τελικό προϊόν, αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία που περιλαμβάνει πολλά στάδια, όπως την παραγωγή και επεξεργασία των υφαντικών ινών, την κλωστοποίηση, την ύφανση και την τελική επεξεργασία του υφάσματος (Anderson 2010: 10-22).

Αν και η υφαντουργία υπήρξε μία από τις πρωιμότερες τεχνικές και πολιτισμικές κατακτήσεις, τα υλικά κατάλοιπα των αρχαίων υφασμάτων είναι πενιχρά λόγω της φθαρτότητας του οργανικού υλικού. Στην περίπτωση δηλαδή της προϊστορικής κλωστούφαντουργίας στον μεσογειακό χώρο, από τα τέσσερα στοιχεία, που κατά τον ορισμό του Lemonnier χαρακτηρίζουν κάθε τεχνική διαδικασία (πρώτη ύλη, εργαλείο, ενέργεια και τεχνογνωσία), συχνά δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε αρχαιολογικά ούτε την ενέργεια, ούτε την τεχνογνωσία αλλά ούτε και την πρώτη ύλη (Βακιριτζή 2013: 50-51). Κατά συνέπεια, η αρχαιολογική έρευνα που επικεντρώνεται στη μελέτη της προϊστορικής ζωής στην Ελλάδα βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στα υλικά κατάλοιπα των κλωστούφαντουργικών εργαλείων, όπως κεραμικά βάρη, σφονδύλια, πηνία και βελόνες.

Η παρουσίασή μου θα επικεντρωθεί στη μελέτη της προϊστορικής υφαντουργίας στον ελληνικό χώρο, ιδιαίτερα κατά τη νεολιθική περίοδο, όπως τεκμηριώνεται μέσα από τα υλικά κατάλοιπα των σπηλαίων, τόπους κατοίκησης, χώρους καταφυγίου και μυστηριακής λατρείας. Αρχικός στόχος της έρευνας ήταν η τυπολογική καταγραφή των υφαντικών εργαλείων του σπηλαίου του Σαρακηνού, καθώς και η μελέτη της «λειτουργικής» πληροφορίας που τα ευρήματα ενσωματώνουν. Στην επόμενη φάση θα πραγματοποιηθούν πειράματα για τη μελέτη της πληροφορίας μέσω πιστών αντιγράφων των ευρημάτων. Μια τέτοια έρευνα θα έχει τρεις μεθοδολογικές προσεγγίσεις: μέσα από την αρχαιολογία, μέσα από την εθνογραφία και μέσα από την πειραματική εφαρμογή (Τσουρινάκη 2001: 33-36).

Το σπήλαιο του Σαρακηνού βρίσκεται στον βραχώδη όγκο που ορίζει την πεδιάδα της Κωπαΐδας προς ανατολάς (Σάμψων 2014: 8-10). Πρόκειται για ένα μεγάλο σπήλαιο που αποτελείται από μία αίθουσα 2.000 τ.μ. Η μεγάλη τοξωτή είσοδος του σπηλαίου εξασφαλίζει φυσικό φωτισμό και απεριόριστη θέα προς την Κωπαΐδα. Με τις έρευνες που διεξάγονται από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας του ΥΠΠΟ έχει διαπιστωθεί ιδιαίτερα πυκνή χρήση του σπηλαίου από την παλαιολιθική περίοδο ως και την εποχή του χαλκού και ιδιαίτερα κατά τη νεολιθική περίοδο (Σάμψων 2014: 11-35). Η διαπίστωση αυτή ήταν αναμενόμενη

8| λόγω της πλεονεκτικής θέσης του σπηλαίου δίπλα στη λίμνη που κάλυπτε την Κωπαΐδα εκείνη την περίοδο.

Οι χρήστες του σπηλαίου πρέπει να αναζητηθούν στους παραλίμνιους οικισμούς που βρίσκονταν στην ευρύτερη περιοχή της Κωπαΐδας και πιθανόν στους πασσαλόπηκτους οικισμούς του Δισπηλιού. Όπως υποδεικνύει το ανασκαφικό υλικό, το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα κατά τη νεότερη νεολιθική περίοδο, δηλαδή την 6η με 5η χιλιετία. Μεγάλη ποσότητα άβαφης κεραμικής αυτής της περιόδου, καθώς και λίθινα και οστέινα εργαλεία, γραπτά αγγεία και μαρμάρια ειδώλια έχουν βρεθεί στο σπήλαιο (Sampson, Kaczanowska, Kozłowski 2009: 20-29). Ανάλογα ευρήματα έχουμε από πολλά νεολιθικά σπήλαια του ελλαδικού χώρου, όπως στη Σκοτεινή στην Εύβοια, στη Θεόπετρα της Καλαμπάκας, στο Κωρύκειο άντρο στον Παρνασσό, στο σπήλαιο του Κύκλωπα στις βόρειες Σποράδες, στο Φράγγθι και στην Αλεπότρυπα στην Πελοπόννησο. Τα σπήλαια αυτά θα μας απασχολήσουν στην επόμενη φάση αυτής της μελέτης. Η υφαντουργική δραστηριότητα στο σπήλαιο του Σαρακηνού τεκμηριώνεται από πλήθος υφαντικών εργαλείων, όπως πήλινα και οστέινα σφονδύλια, αγνύθες, πηνία και οστέινες βελόνες (Σάμψων 2014: εικ. 55). Λόγω του περιορισμένου χρόνου, θα επικεντρωθώ στα σφονδύλια που αποτελούν και τη μεγαλύτερη ομάδα.

Σχοινιά, σπάγκοι και νήματα μπορούν να κατασκευαστούν από υλικά φυτικής ή ζωικής προέλευσης με ποικίλες τεχνικές (Barber 1991: 41), στις οποίες είναι απαραίτητη η διαδικασία της κλωστοποίησης με τη βοήθεια ενός εργαλείου, του αδραχτιού. Ιδιαίτερα στην κλωστούφαντουργία, η προετοιμασία της ίνας, καθώς και το γνέσιμο της κλωστής αποτελούν την πιο μακροχρόνια φάση της παραγωγής. Η διαδικασία αυτή έχει τρεις φάσεις: (α) το ομοιόμορφο τράβηγμα των ινών από την τουλούπα που βρίσκεται στη ρόκα, (β) την περιστροφή του αδραχτιού ώστε οι παράλληλες ίνες να γίνουν κλωστή, (γ) το σταδιακό τύλιγμα της κλωστής στο αδράχτι.

Εικ. 1. Σφονδύλι κωνικού σχήματος από καφεκόκκινο λειασμένο πηλό χωρίς επίχρισμα. Αρχείο Σ. Τσουρινάκη. Με την ευγενική άδεια του Αρχείου Ανασκαφής Σπηλαίου Σαρακηνού, του Α. Σάμψων και της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας.

Για την αποτελεσματική περιστροφή του αδραχτιού, απαραίτητο συμπλήρωμά του είναι το σφονδύλι, δηλαδή το κυλινδρικό βαρίδι που ενισχύει την περιστροφική κίνηση που δίνουν τα δάχτυλα του ατόμου που γνέθει. Οι τρόποι του γνεσίματος εξαρτώνται από πολλά, όπως το

είδος της ίνας που γνέθεται, η χαλαρότητα της περιστροφής, το πάχος της παραγόμενης κλωστής, η μελλοντική της χρήση, καθώς και η ταχύτητα της παραγωγής. Συνεπώς, η μορφή του σφονδουλίου, που ποικίλλει όσον αφορά στο σχήμα, στο βάρος και στη διάμετρο, σχετίζεται άμεσα με τη λειτουργικότητα και την αποτελεσματικότητα του εργαλείου.

Σε πρώτο επίπεδο, η παρουσία των σφονδυλίων στο σπήλαιο του Σαρακηνού τεκμηριώνει τη χρήση αδραχτιού με σφονδύλι ως μια συνήθη τεχνική νηματοποίησης. Σε δεύτερο επίπεδο όμως, η τυπολογική καταγραφή των εργαλείων, που παρουσιάζει μεγάλη πολυμορφία όσον αφορά στο σχήμα, στο βάρος και στη διάμετρο, μας δίνει νέες πληροφορίες, δηλαδή μια νέα «λειτουργική» τυπολογία του εργαλείου.

Σύμφωνα με τις αρχές της εθνοαρχαιολογίας και της πειραματικής αρχαιολογίας, η λειτουργική τυπολογία των κλωστικών εργαλείων επιδέχεται πολλές δυνατότητες ανάλυσης και ερμηνείας. Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση των υφαντικών εργαλείων ως τεχνολογικών και πολιτισμικών φορέων, καθώς και η εφαρμογή αντιγράφων των εργαλείων στην παραγωγική διαδικασία, μπορεί να αποδειχθεί γόνιμη για την αντιμετώπιση πολλών ζητημάτων, όπως είναι η τεχνογνωσία της κοινότητας, ο βαθμός εξειδίκευσης του ατόμου, ο καταμερισμός εργασίας στα στάδια της παραγωγής, οι πολιτισμικές ανταλλαγές με άλλα κοινωνικά σύνολα. Τέλος, μπορεί να δώσει πολλές πληροφορίες για την παραγωγική διαδικασία, εκεί όπου απουσιάζει το προϊστορικό ύφασμα ως τέχνηργο.

Ευχαριστίες

Θέλω να ευχαριστήσω την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας και τους αρχαιολόγους δρ. Αδαμάντιο Σάμψων και δρ. Στέλλα Κατσαρού για την άδεια μελέτης του υλικού και τη βοήθεια που μου πρόσφεραν.

Ελληνική βιβλιογραφία

Βακιρτζή, Σ. (2013), «Ανιχνεύοντας τις τεχνικές της προϊστορικής νηματουργίας: Αρχαιολογική μαρτυρία, εθνογραφία και πειραματική εφαρμογή», *Αράχνη* (4).

Σάμψων, Α. (2014), *Το σπήλαιο του Σαρακηνού στο Ακράϊφνιο της Βοιωτίας. Συμβολή στην προϊστορία της κεντρικής Ελλάδας*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Εργαστήριο Περιβαλλοντολογικής Αρχαιολογίας.

Τσουρινάκη, Σ. (2001), «Η γραπτή κεραμεική των Γιούρων και η σχέση της με την υφαντική τέχνη», *Η Αρχαιολογική Έρευνα στις Βόρειες Σποράδες* (επιμ. Α. Σάμψων), Αλόνησος, Δήμος Αλοννήσου: 33-36.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Anderson, E., «The Basics of Textiles Tools and Textile Technology», *Textile Terminologies in the Ancient Near East and Mediterranean from the Third to the First Millennia* (C. Michel and M.-L. Nosch, εκδ.): 10-22.

Barber, E. (1991), *Prehistoric Textiles*, Princeton N.J.

- 10 | Sampson A., Kaczanowska M., Kozłowski J. (2009), «Sarakenos Cave in Boeotia from Palaeolithic to the Early Bronze Age», *Eurasian Prehistory*, 6 (1):1-33.

Σοφία Τσουρινάκη
Τεχνολόγος αρχαίου υφάσματος
Ιστορικό Υφαντουργείο του ΣΕΝ
tsourinaki1952@gmail.com